

THEOLOGIA PRACTICA

Kulcsár Árpád*

Pósalaka

A kritikus kritikusi. Ravasz László első prédikációs kötete és annak kritikai visszhangja

Ravasz László első prédikációs kötete 1910-ben jelent meg „*Ez ama Jézus*” címmel.¹ Korábban doktori disszertációja és magántanári dolgozata jelent meg kis példányszámú könyv formájában. A szélesebb olvasóközönség elé az „*Ez ama Jézus*” című könyvével lép. Ennek kiadása a későbbi köteteinek tükrében tanulságokkal szolgált a szerző számára. Ez a könyv több szempontból is egyedi, ugyanis egyrészt az egyetlen olyan tisztán prédikációs kötete, amelynek fókuszában a szó szoros értelmében az igehirdetés áll; másrészt pedig egy nagyon fontos dologra mutat rá a prédikációirodalom kérdésében, ugyanis a kötet előszavában kijelenti: „Nem azért adom ki beszédeimet, hogy elprédikálják, hanem azért, hogy bírálják meg.”²

Ravasz László korabeli felfogásában sok helyen visszaköszön, hogy a kritikai attitűdöt mind a tudományos tevékenység szempontjából, mind az igehirdetés esetében fontosnak tartja. Tanári-nevelői alapállásként is alkalmazza ezt a nézetét, s ennek eredményességéről tanítványai tesznek bizonyosságot visszaemléke-

* Kulcsár Árpád (Nagyvárad, 1977) a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben végezte teológiai tanulmányait (1996–2001). A bihari egyházmegye kisnyégerfalvi szórványgyülekezetében volt helyettes, majd az Értarcsai Református Egyházközségben rendes lelkész, jelenleg pedig a Pósalaki Református Egyházközség lelképásztora. 2002–2004 között a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen szerzett informatikatanári diplomát. 2010–2016 között az Érmelléki Református Egyházmegye gyülekezeti lapjának, a *Református Érmellék*nek alapító szerkesztője. 2011 és 2013 között a Partiumi Keresztény Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett vallástudományi mesteri oklevelet; a 2014–2015-ös tanévben a kampeni Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerk missziológiai magiszterképzésében bővítette ismereteit ösztöndíjasként. Doktori címet 2022. febr. 8-án szerzett a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen. Tézisének címe: *Ravasz László erdélyi évei és gyakorlati teológiai munkásságának kezdetei*. Kutatási területei: gyakorlati teológia, homiletika, Ravasz László.

¹ Ravasz László: „*Ez ama Jézus*”. *Egyházi beszédek, elmélkedések*. Stein János M. Kir. Egyetemi Könyvkereskedése, Kolozsvár 1910.

² Uo. V.

zésekben.³ A kötet előszavában azt hangsúlyozza, hogy prédikációit elsősorban tanítványainak, lelkésztársainak szánja, hogy saját beszédek megfogalmazásához példákat adjon. A kötetben a szerző hét év igehirdetői munkásságából kíván bemutatót nyújtani, amiből arra következtethetünk, hogy a legrégebbi prédikációi 1903–1904-ben, a legújabbak pedig 1910-ben készülhettek. E prédikációgyűjtemény közel kétharmadát már korábban is megjelent beszédei alkotják, amelyek elsősorban az 1908-ban induló *Református Szemlében* (16)⁴ és a *Református Prédikátori Tár* első kötetében (3) látnak napvilágot,⁵ egyet pedig a *Protestáns Szemlében* közöl újra 1917-ben.⁶

A 32 beszéd közül 15 az úgynevezett ünnepi egyházi félév beosztását követi, ebből 3 adventi; karácsonyi, húsvéti, pünködsdi 1 (összesen 3); a többi 9 pedig ez utóbbi ünnepekhez kapcsolódó vasárnapi alkalmakra készültek. A további 17 között találunk iskolai tanévnyitóra, egyházi gyűlés megnyitására, reformáció emlékünnepe, hétköznapi istentiszteletre, bibliaórára írt beszédet, 5 elmélkedést, 1 vázlatot, 2 esketési és 2 temetési beszédet. Ezek közül csak az egyik esketési beszédnek van textusa, a többi textus nélküli. A kötetben szereplő prédikációk textuáriumát összeállítva ezt kapjuk: 1Móz 21,14–19; 1Móz 28,10–19; Józs 20,1–9; Zsolt 51,12; Zsolt 84,6–7; Mt 4,1–11; Mt 10,2–15; Mt 10,16–31; Mt 10,32–42; Mt 11,28–30; Mt 13,45–46; Mt 16,13–20; Mt 17,1–8; Mt 26,20–30; Mk 14,66–72; Mk 14,72; Mk 16,1–6; Lk 4,16–21; Lk 10,20; Lk 19,1–10; Jn 1,19–23; Jn 2,1–11;

³ Részletesen ld. Kulcsár Árpád: Ravasz László teológiai tanárrá választása; tanári, nevelői, mentori munkája tanítványai visszaemlékezéseiben. In: *Teológiai Fórum* 15. (2021/2), 161–185.

⁴ A siralmak völgye (Zsolt 84,6–7). In: *Református Szemle* 1. (1908/1), 2. Jézus megkísérlései (Mt 4,1–11). In: *Református Szemle* 1. (1908/3), 34–35; (1908/4), 49–50; (1908/5), 65–66. Jézus küldetése (vázlat) (Lk 4,16–21). In: *Református Szemle* 1. (1908/6), 81–82. Egyedül (Jn 16,32). In: *Református Szemle* 1. (1908/13), 193–195. Mária Magdolna (Mk 16,1–6) [húsvéti elmélkedés]. In: *Református Szemle* 1. (1908/15), 229–231. A mi menedékhelyünk (Józs 20,1–9). In: *Református Szemle* 1. (1908/19), 293–295. Az öröm (Lk 10,20). In: *Református Szemle* 1. (1908/20), 313–215. Pál (ApCsel 9,1–9). In: *Református Szemle* 1. (1908/25), 425–426. Hágár (1Móz 21,14–19) [bibliamagyarázat]. In: *Református Szemle* 1. (1908/36), 605–608. Íme, én mindeneket megújítok (Reformációra, Jel 21,5–7). In: *Református Szemle* 1. (1908/43), 731–733. A megdicsőülés (Bibliamagyarázat, Mt 17,1–8). In: *Református Szemle* 2. (1909/47), 770–774. Zákeus (Lk 19,1–10), In: *Református Szemle* 3. (1910/5), 69–71. A kánai menyegző jele (Jn 2,1–11) [vázlat]. In: *Református Szemle* 3. (1910/6), 85–86. Péter (Mk 14,66–72), In: *Református Szemle* 3. (1910/9), 133–135. A nyugalom (Mt 11,28–30). In: *Református Szemle* 3. (1910/10), 149. A drágagyöngy (Ifjúsági istentiszteletre, Mt 13,45–46). In: *Református Szemle* 3. (1910/36), 565–568.

⁵ A megfeszített Krisztus (1Kor 1,22–24). In: Péter Károly ifj. (szerk.): *Református Prédikátori Tár*. Becsek D. Fia Könyvnyomdája, Székelyudvarhely 1907, 46–52. Megújulás (Zsolt 51,12). In: Péter Károly ifj. (szerk.): *i. m.* 97–104. Esketési beszéd. [textus nélkül] In: Péter Károly ifj. (szerk.): *i. m.* 127–130.

⁶ Az emlékezet (Mk 14,72). In: *Protestáns Szemle* 29. (1917/4–5), 225–230.

Jn 3,14–15; Jn 16,32; ApCsel 2,1–12; ApCsel 9,1–9; Róm 12,12; 1Kor 1,22–24; Jel 21,5–7.

Anélkül, hogy e textuárium alapján messzemenő következtetéseket vonnánk le, hiszen mindössze egy kötet anyagáról beszélünk, megállapíthatjuk, hogy prédikációinak túlnyomó többsége újszövetségi textusok alapján készült, és ez a későbbiekben is így marad.⁷ Az is megfigyelhető, hogy néhány kivételtől eltekintve mind az Ó-, mind az Újszövetség esetében történeti textusokat választ. Prédikációiban nem versről versre haladva fejt ki az üzenetet, hanem a homiletika tankönyvében lefektetett elvek mentén építi fel ezeket. Az ige történeti aspektusa nem vész el, a kortörténeti háttérrel pedig minden esetben alaposan megvilágítja.

A kötet egyik korabeli méltatója, Veress Jenő szerint a prédikációk magas műveltségű gyülekezetet vesznek figyelembe, és a beszédek stílusa olyan tömör, hogy teljes tartalmuk csak többszöri elolvasás után tárulkozik fel igazán, és éppen ebben látja a garanciát arra, hogy ezeket az igehirdetéseket inkább olvasni fogják, mintsem szószerűen elmondani.

„Csak művelt közönségnek, sőt majdnem kizárólag akadémiai képzettségű hallgatóságnak lehet ilyen színvonalú beszédeket mondani. Ez, szerencsére, lehetetlené teszi a nálunk szokásos utánamondást. Ezeket a beszédeket tanulmányozni kell.”⁸

A magas műveltség iránti igény Szóts Farkas szerint némi elvontságot eredményez, s ezért a következőt tanácsolja a szerzőnek:

„[...] erős szubjektívizmusát töltse meg jobban az evangélium erőivel, nyelvét pedig simítsa [...] egyszóval: több evangélizmus a hitébe és több purizmus a nyelvébe [...]”⁹

⁷ Makkai Sándor 1941-ben veszi számba a nyomtatásban megjelent prédikációkat, és vizsgálja azok textusát. A 681 (!) beszéd közül mindössze 15-nek nincs textusa, 185 ószövetségi, 481 újszövetségi. Ld. Makkai Sándor: Ravasz László igehirdetői útja. In: *És lőn világosság. Emlékkönyv Ravasz László hatvanadik életéve és Dunamelléki püspökségének huszadik évfordulója alkalmából. Írták tanítványai és munkatársai.* Franklin-Társulat, Budapest 1941, (9–58) 37. Ezt követően 1943-ban Ravasz Lászlónak még egy könyve jelenik meg két kötetben, majd 1990-at követően további prédikációi látnak napvilágot, kéziratban maradt beszédei pedig legújabbban a világhálón érhetők el [ld. *Ravasz László, Dr. Joó Sándor és Cseri Kálmán prédikációinak gyűjteménye.* In: *Lelkészs.com.* <https://lelkeszs.com/predikatorok> (2022. jún. 15.)], az arányokban azonban ezek figyelembevételével sincs változás.

⁸ Veress Jenő: Dr. Ravasz László: „Ez ama Jézus”. Egyházi beszédek, elmélkedések. Stein János M. Kir. Egyetemi Könyvkereskedése, Kolozsvár 1910. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 80. (1910/50), (794–795) 794.

⁹ Szóts Farkas: Dr. Ravasz László: „Ez ama Jézus”. Egyházi beszédek, elmélkedések. Stein János, Kolozsvár 1910. In: *Protestáns Szemle* 22. (1910/8), (551–554) 554.

Makkai Sándor 1941-ben úgy vélekedik, hogy a Zsolt 51,12 verse alapján írt *Megújulás* című prédikáció, amely korábban a *Református Prédikátori Társaság* is megjelent 1907-ben, programszerű megnyilatkozás, összetett, tartalmas beszéd, és mondanivalójának gazdagsága, megfogalmazása alapján az irodalmi alkotások sorába illő, amely inkább olvasva bontja ki igényes gondolatvilágát. Viszont a következő figyelhető meg:

„Az egész beszédben egyetlen, hitvallási értelemben vett tantétel sincs, theologailag nem érinti a Kijelentés és a hit világának semmiféle jelentős tényét. A keresztényiség itt egy idealisztikus valláserkölcsi világszemlélet és életfelfogás.”¹⁰

Talán nem lényegtelen hozzátenni ehhez a kritikához, hogy ebben a prédikációban a Jézus Krisztusról kialakított kép szinte szó szerinti egyezést mutat egy 1904 decemberében, a *Bethlen Gábor Kör* estjén felolvasott előadásának szövegével, amely egy hónappal később az *Erdélyi Protestáns Lap* hasábjain folytatásokban jelent meg.¹¹ Ennek alapján elképzelhető az is, hogy a beszéd leghamarabb 1904 végén, 1905 elején íródhatott.

A kritikák sorában Bilkei Pap István is úgy vélekedik, hogy a prédikációk stílusa néhol túláradó, terhes, s már-már fárasztó.¹²

Ezekre a kritikákra némi magyarázattal szolgál, hogy a prédikációk többségükben a kolozsvári Farkas utcai templomban, illetve a teológiai fakultás akadémiai istentiszteletein hangzottak el, s ezért igényel szövegük olyan olvasóközöniséget, amelynek elvárása lehet, hogy egy prédikációs kötet olvasása bizonyos értelemben hasonló szellemi élményt nyújtson, mint egy szépirodalmi könyvé. Mivel a prédikációk esetében vallásos irodalomról van szó, a szellemi igény mellett a mély, lelki igényt is feltételezhetjük, amelyet Veress Ernő sem vitat el. Ugyanis Veress Ernő is méltatta Ravasz Lászlónak azt a három prédikációját, amelyet korábban már közreadott a *Református Prédikátori Társaság* újonnan indított sorozatának első kötetében, és úgy látta, hogy a prédikációs gyűjtemény legsikerültebb

¹⁰ Makkai Sándor: *i. m.* 43.

¹¹ „Jézus lelke a tudományban az igazság, a művészetben a szép, az alkotásokban, az intézményekben a jóság. Az egyházban ő a szentség, tűzhelyekben a fény, a meleg, munkában az érték, elmúló világban az örökkévalóság.” Ravasz László: Buddha és Jézus. In: *Erdélyi Protestáns Lap* 8. (1905/1), 6–7; (1905/2), 13–14; (1905/3), 23–25. Ravasz László: „Ez ama Jézus”, 3.

Ennek a kérdéskörnek további részletezését ld. Kulcsár Árpád: Viszonyulások és viszonyítások. Ravasz László ifjúkori vallástudományi írásai. In: *Református Szemle* 113. (2020/6), 588–615.

¹² Bilkei Pap István: „Ez ama Jézus.” In: *Theológiai Szaklap* 8. (1910/4), (282–287) 284.

beszédei éppen a Ravasz Lászlóéi voltak, s így véleménye részben egybecseng Makkai Sándor értékelésével.¹³

Imre Lajos, akit jó barátság fűzött ifjú tanárához, még Skóciában volt peregrinus, amikor egy homiletikai dolgozatnak is beillő ismertetést ír az „*Ez ama Jézus*” című kötetről. Az ismertetés nemcsak azt tükrözi, hogy alaposan ismeri a könyv szerzőjének teológiai felfogását, és hogy a prédikációk némelyikét élőszóban is hallotta az Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Teológiai Fakultásának akadémiai istentiszteletein, hanem azt is, hogy aberdeeni tanulmányai alatt tovább szélesedett látóköre a gyakorlati teológiában és a homiletika elvi kérdéseiben. Így vélekedett:

„Ha azonban egy ilyen könyvnek az a jelentősége, hogy további gondolkozásra gondolatokat adjon, akkor ezt a célját teljesen elérte. Mert hiszen a legjobb prédikáció nem az, amelyet bármely gyülekezet előtt, akárhányszor el lehet mondani anélkül a veszély nélkül, hogy az illetők bármit is épüljenek belőle, hanem az, amely egy gyülekezet speciális kívánalmait tartva szem előtt, ahhoz az egy gyülekezethez készült. Az igehirdetésnek tehát mindig komolyan számot kell vetni azokkal az elemekkel, akiből a gyülekezet áll, azokkal a törekvésekkel, amelyek hallgatóit hevítik, avval a műveltségi színvonallal, amelyen állnak. Ebből következik, hogy az általános érdekű prédikációk ideje lejárt [...]”¹⁴

Imre Lajos több, ma is aktuális gondolatot fogalmaz meg Ravasz László első prédikációs kötete kapcsán a prédikációirodalom múltjáról, jelenéről, de jövőjéről is: a „jó” prédikáció egyik fontos ismérve, hogy egy konkrét gyülekezethez szól; ebből pedig szükségszerűen következik, hogy nem olyan beszéd, amelyet bármelyi gyülekezetnek el lehet mondani, hanem csak annak, amelynek konkrétan készült. Imre Lajos kiemeli a gyülekezetszerűségnek azt a vetületét is, hogy az igehirdető a gyülekezetet jól ismeri, mivel az általános pasztorális érintkezéseken túl „együtt él” a gyülekezettel. Egyet tudunk tehát érteni azzal, hogy egy igehirdetés egy konkrét helyen, egy konkrét gyülekezet számára szól, mert ez tesz eleget a személyes megszólítottság kritériumának.

Imre Lajos értékelése azt is tükrözi, hogy az igehirdető és az igehallgató kapcsolatára helyezi a hangsúlyt, de nem tér ki az ige és az igehirdető, valamint az

¹³ Veress Ernő: Református Prédikátori Tár I. (szerk. ifj. Péter Károly). Székelyudvarhely, 1907. [Könyvismertetés.] In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 51. (1908/2), 23–24; (1908/4), 54–56; (1908/5), 68–69; (1908/6), 83–84.

¹⁴ Imre Lajos: „Ez ama Jézus”. Egyházi beszédek, elmélkedések. Írta: Dr. Ravasz László, a Kolozsvári Református Theológiai Fakultás professzora. Kolozsvár, Stein János Magyar Királyi Egyetemi Könyvkereskedése, Stief Jenő és társa könyvnyomdai műintézete, 1910. 165 old. In: *Református Szemle* 4. (1911/4), (103–107); (1911/8), (120–123); (1911/11), (172–174). 172.

ige és az igehallgató közötti személyes viszony kérdéseire. Viszont jól ráérez a református prédikációirodalom másik általános aspektusára is, s ezért érdemes még egy gondolatot idézni tőle:

„»Szegényes theologiai irodalmunkat« egyetlen dologgal nem lehet vádolni: hogy prédikációkat nem termel. Nem is kell, hogy valaki új ösvényt tört legyen az igehirdetés terén, vagy hogy speciális szükségeket látott legyen meg, amelyekre beszédeiben az orvosszereket ajánlja; csak ha kibírta egy évig a saját beszédeivel, azonnal »összegyűjti« őket és »számolva a nehézségekkel«, a részvétlenséggel, amely bizonyára fogadja, lelkipásztor-társainak »rendelkezésére bocsátja«. Ha a prédikációírással lehetne mérni a magyar református egyház lelkészi karának erejét, azóta méltó büszkeség dagasztaná kebleinket. Talán egész Magyarországon két részre oszlik a lelkészi tábor – tisztelet a kivételeknek! Egyik rész írja a prédikációkat, a másik elmondja.»¹⁵

Már ennyiből is kitűnik, hogy Imre Lajos jól érti Ravasznak azt a törekvését, hogy a kiadott prédikációkkal nem tovább akarja szaporítani az amúgy sem „szegényes” magyar református prédikációirodalmat, hanem annyiban szánja tanítványainak és lelkésztársainak, amennyiben azok képesek kritikai vizsgálódás tárgyává tenni, valós hibáira rámutatni, azokból okulni, és ambíciót nyerni arra, hogy maguk még önállóbb, tartalmasabb, olvasva is megszólító igehirdetéseket közöljenek írásban. Ravasz László ezt így fogalmazza meg kötetében:

„A beszédek mögött egy világnézet áll; a homiletikai kérdések a világnézetek kérdései. Éppen ezért könyvemnek nem gyakorlati, hanem elméleti célja van; maga egy darab homiletika, csak prédikációkban. Azonban ez nem azt jelenti, hogy a megbírlásánál föl ne vessék azt a legfontosabb kérdést: mennyiben építőek, mennyiben gyakorlatiak ezek a prédikációk?»¹⁶

Imre Lajos a sok korabeli prédikációs kötet és prédikációgyűjtemény ismeretében kritikusan fogalmaz, de kritikája mögött a helyzet realitásának fájó ismerete áll, amely egybecseng Bilkei Pap István hasonló gondolataival:

„[...] a mi egyházunk sok nagy bajának okozója az, hogy szószerkeink egy nagy része nem áll a kellő színvonalon. [...] Avagy nem jelenti-e a szószerék lesüllyedését, ha igehirdetési szolgálatunkban nem vagyunk komolyak, igazak és következetesek; ha nyugodt lelkiismerettel vesszük elő sorba a prédikációs könyveket és »Lelkészi táraikat«, amint azok könyvszekerényünkben egymás mellett szépen, békességesen

¹⁵ Imre Lajos: *i. m.* 173.

¹⁶ Ravasz László: „*Ez ama Jézus*”, V.

megférnek? Mi lehet nagyobb kérdés, valóban a kérdések-kérdése a lelkipásztor előtt, mint ez: mit prédikáljak, hogyan prédikáljak?”¹⁷

Még a 20. század elején is bevett szokás volt az igehirdetők körében, hogy beszédeiket rendre a Nyugat-Európában már nevet szerzett, elismert protestáns igehirdetők nyomtatásban megjelent prédikációnak felhasználásával, nem egy esetben szó szerinti fordításával írták meg, „magyarították.”¹⁸ Amikor azonban – a fentebb idézett felfogás mentén – e prédikációk nyomtatásban megjelentek, a szerzőnek törekednie kellett arra, hogy forrásait megnevezze, s ezt az esetek többségében meg is tették. Így Ravasz László is megnevezi azokat a főleg német lelkipásztorokat, teológiai tanárokat, akiknek beszédei inspirálták. Saját prédikációiról azt vallja, hogy azok nem szolgálai fordítások, eljárását pedig azzal indokolja, hogy Molnár Alberttől azt tanulták, a jó prédikáció egy darab élet, egy egész könyvtár.¹⁹

Ezzel többek között megvallja elkötelezettségét azon irány mellett, amelynek képviselői szerint személyes keresztyén élettapasztalatot kell prédikálni, történeti-lélektani módszert szükséges alkalmazni és a mindenkori gyülekezet lelki minőségéhez és szükségletéhez kell igazodni. E felfogás szerint ha e három tényezőt helyes arányban alkalmazzuk, az igehirdetés eredményes lesz. Eredménye az igehirdetés megújulása, ebből pedig a gyülekezet vallásos életének fellendülése következik. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a források szempontjából ilyen jól dokumentált prédikációgyűjteménynek prédikációtörténeti jelentősége van a magyar református homiletikai irodalomban. Ravasz László szándéka ellenére a gyakorlat mégis azt mutatja, hogy e prédikációknak más sorsuk lesz, mint amire a szerző szánja: hamarosan erdélyi és magyarországi szószékeken lesznek újra élő szavakká.²⁰

¹⁷ Bilkei Pap István: *i. m.* 283.

¹⁸ „Az akkori világban még senkinek sem jutott volna eszébe, hogy maga csinálja beszédeit. A műveltség és a tanultság arra való volt, hogy az ember keressen és találjon egy jó külföldi prédikátort s annak beszédeit gondosan dolgozza át. Az akkori prédikátori tárukban még egy-egy kisebb imádság után is oda volt írva: Lang után szabadon átdolgozva. Nekem is voltak ilyen prédikátoraim. Nagyon nehezen jutottam hozzájuk, egyiket sem találtam testhez állónak.” Ravasz László: *Magamról*. Theologia önéletrajzokban I. Coetus-sorozat. Coetus Theologorum, Debrecen 1944, 21–22.

¹⁹ Ravasz László: „*Ez ama Jézus*”, VI.

²⁰ Állításomat a szóban forgó kötet tulajdonomban lévő példánya igazolja: használata során gondosan újrakötötték; magam a negyedik tulajdonosa vagyok, az előző három tulajdonos nemcsak nevét írta fel a kötet belső címlapjára, hanem jegyezte a beszédek elmondásának dátumait, némely esetben helyeit is. De e bejegyzésekből valami ezeknél sokkal fontosabb dolgot is meg

A kötet címe „beszédes cím”, ahogy ezt Ravasz László későbbi könyvei esetében is megfigyelhetjük. Ennek magyarázatát az *Igehirdetésünk alapkérdése. Bevezetésül* című bevezető tanulmányában adja meg, amikor a következő lényeges kérdést emeli ki:

„Nincs evangéliumi protestáns prédikátor, aki beismerné, hogy ő nem a Krisztust prédikálja, s mégis igazság az a szomorú tapasztalat, hogy a magyar református egyházi beszédek legnagyobb része nem prédikálja a Krisztust, legfennebb, ha egy-két elkopott, üres szólammal prédikál – róla.”²¹

A kötet címének gondolatisága főleg *A megdicsőülés (Mt 17,1–8)* című²² biblia-magyarázatában fedezhető fel, amely egy egyházkerületi közgyűlésen hangzott el, és arról szól, hogy a tanítványok a személyes Krisztust ismerik fel a megdicsőült Jézusban.²³ Veress Jenő úgy vélekedik, hogy a kötetben sorakozó beszédek fejlődést tükröznek a Jézus Krisztusról alkotott helyes teológiai felfogás tekintetében.²⁴ Ezt minden bizonnyal a liberális teológia mércéje alapján állapítja meg,

lehet állapítani szinte biztosan: az első tulajdonos még a teológiai intézet falai között forgatta a kötetet, és értékes bejegyzéseket tett. Kiegészítette az előszóban felsorolt prédikátorok névsorát azokkal a szerzőkkel, akiket Ravasz László nem jelölt meg némely beszéde esetében, és feloldotta az általa csupán monogramokkal jelölt személyek nevét is, s ezzel apró, de mégis értékes adalékot nyújtott a Ravasz-kutatáshoz. Például: a 158–160. oldalon közölt, textus nélküli esketési beszéd mellé feljegyzi, hogy az dr. Ravasz Árpád főgimnáziumi tanár és Kassai Paula esküvőjén hangzott el; a 161–163. oldalon közölt gyászbeszéd, amelynek Ravasz László által adott címe *Gyászbeszéd Gy. Zs. Egyházmegyei főgondnok sírjánál*, a Gy. Zs. = Gyarmathy Zsigmond, és a temetés Bánffyhunyon volt. Ő temette el nem sokkal később a főgondnok feleségét is szintén Bánffyhunyon, a textus nélküli prédikáció címe pedig *Gyászbeszéd Gy. Zs.-né irónó sírjánál*.

A sok tulajdonost megért kötet még rávilágít egy megjegyzésre méltó dologra: a különféle színű tintával vagy ceruzával írt bejegyzések feltárják azt is, hogy a prédikációk elmondói az idő múlásával úgy próbálták meg „aktualizálni” e beszédeket, hogy egy-egy mondatot kihúztak, illetve ahol az gondolatébresztő volt számukra, ott még néhány mondatot vagy szót írtak a nyomtatott szöveghez.

²¹ Ravasz László: „Ez ama Jézus”, (VII–XVI), VIII–IX.

²² A bibliamagyarázat első közlése: Ravasz László: *A megdicsőülés* (Bibliamagyarázat, Mt 17,1–8). In: *Református Szemle* 2. (1909/47), 770–774.

²³ Ravasz László: „Ez ama Jézus”, 100–106.

²⁴ „Ez az igehirdetésünk középpontját képező Jézus azonban nem az egyetemes zsinatok és az óprotestantizmus dogmatikai, nem is a modern pietizmus érzelmi és a modern irodalom költői Krisztus-képe, hanem a történeti–lélektani elemzéssel, személyes átéléssel megismert valóságos ember-Jézus. [...] Ravasz a személyes hitben átélt történelmi Jézust hirdeti.” Veress Jenő: *Dr. Ravasz László: „Ez ama Jézus”*, 794.

mivel például *A kánai menyegző jele (Jn 2,1–11)* című prédikációvázlatában²⁵ így vélekedik Jézus Krisztus csodatételéről:

„Hiszen mi sem vitatjuk, hogy ez az elbeszélés *történeti igazság*; mi is rossz keresztyénnek tartjuk, aki azt követeli tőlünk, hogy szó szerint higgyük el. Igen, mert ez a hit megalázná bennünket: babonássá tenne; megalázná a keresztyénséget, mert boszorkánysággá fokozná le, sőt megalázná Jézust is, mert egyszerű bűbájost látna benne.”²⁶

Ez a rövid prédikációvázlat jól tükrözi az igehirdető azon törekvését, hogy hallgatóságát, illetve olvasóit ne botránkoztatssa meg azzal, hogy a csodatételt szó szerint értelmezi. Ezzel viszont a magyarázat súlypontja nem az, hogy a csoda megtörtént-e valójában, vagy sem, hanem inkább a valláserkölcsi igazság.²⁷ Ravasz László egzegézise azon a felfogáson alapulhat, hogy János apostol már a történet feljegyzésekor tisztában volt a cselekménynek, a víz borrá változtatásának jelképes értelmével. A csodákba vetett hit, Jézus Krisztus csodatevő voltának hangsúlyozása helyett e jelképes cselekedetben rejlő igazságot kell átvenni és átadni az igehallgatóknak, s ezért a szóban forgó igeszakaszt egy gyönyörű költeménynek nevezi. Ennek alapján a szó szerinti értelmezés a betűbe vetett hitet jelenti Ravasz László felfogásában, amitől ő óvakodni kíván. Ez azonban a következő kérdéseket veti fel: ha a kánai menyegzőn nem történt igazából csoda, vagy pedig nem ezen van a hangsúly, akkor hogyan értelmezhető a kenyerek és halak megszapóritása, a különféle betegségekben szenvedő emberek meggyógyítása, a halottak feltámasztása, az ördögök kiűzése, és miként vélekedjünk Jézus Krisztus feltámadásáról? Ravasz László első prédikációs kötete csupán Krisztus feltámadásának kérdésére ad némi választ a *Mária Magdolna (Mk 16, 1–6)*²⁸ című rövid húsvéti elmélkedésében, amelyben a fentebb már említett módon vész el a történet szószerintisége:

„[Mária Magdolna] Izgatott, beteg lelke a sírba vetítette azt, ami szívében élt: a feltámadást. Ami a lélek belső igazsága volt, külső eseményben tükröződött, s ami az ő szívében csodálatos érzélem vala, szemei előtt megjelent, mint csodálatos látomás. Így lett egy szellemi eredmény testi eredménnyé, történetté, Isten örök törvényei: az emberi lélek természete szerint.”²⁹

²⁵ A prédikációvázlat első közlése: Ravasz László: *A kánai menyegző jele (Jn 2,1–11)* [vázlat]. In: *Református Szemle* 3. (1910/6), 85–86.

²⁶ Ravasz László: „*Ez ama Jézus*”, 27.

²⁷ Makkai Sándor: *i. m.* 38.

²⁸ A húsvéti elmélkedés első közlése: Ravasz László: *Mária Magdolna (Mk 16,1–6)* [húsvéti elmélkedés]. In: *Református Szemle* 1. (1908/15), 229–231.

²⁹ Ravasz László: „*Ez ama Jézus*”, 69.

Veress Jenő azonban két megfontolandó kifogást is emel a kötet prédikációiban bemutatott Jézus-kép ellen. Az egyiket szubjektív akadállyal látja: Ravasz László az „alanyi eszményelvű bölcsészeti műnyelv öltözetében” mutatja be Jézus Krisztust.³⁰ Ez az észrevétel rímel Imre Lajos azon észrevételére, amely szerint több lelkipásztor azért panaszkodik, hogy híveik nem értik őket, ők pedig nem értik híveiket. Véleménye szerint ez a kölcsönös értetlenkedés abból fakad, hogy némely lelkipásztor elvárná, hogy a gyülekezet alkalmazkodjék ahhoz, ahogyan ők prédikálnak. Ez nyilván a könnyebbik út a lelkipásztor számára: homiletikai munkáján nem kell változtatnia semmit, a gyülekezet „nőjön fel” ahhoz, ahogyan ő beszél. Imre Lajos szerint ezen változtatni kell, és

„[...] ezt a lelkipásztornak kell megtennie. A hívektől sohasem várhatjuk, hogy alkalmazzák hozzánk a maguk érdeklődési, értelmi körét, szükségseit, hogy mi nyugodtan megmaradhassunk annál, amit előbb tettünk: nyugodtan elmondjuk minden vasárnap ugyanazt a prédikációt – más szavakkal. Nekünk kell alkalmazkodnunk hozzájuk.”³¹

Fejtegetéseiben eljut addig a megállapításig, hogy az igehirdetés „szakmai fogásainak” elsajátítását nem lehet megspórolni, különben nem marad más a végén, mint az a súlyos következtetés: prédikálni mindenki tud. Az igehirdetés megújulásához a tudományos lélektani alap helyes út, amelynek elsősorban abban kell megmutatkoznia, hogy az igehirdető ismeri a gyülekezetét, de nemcsak általánosságában, hanem egyen-egyenként minden tagját, azaz meg kell ismernie az embert is, akinek prédikálunk, és nemcsak a Szentírást, amiből prédikálunk. Ez azonban még nem oldja meg kérdést, amint erre Bilkei Pap István is felhívja a figyelmet. Szerinte Ravasz Lászlót még akadályozza egy előre felállított rendszer, amelybe ha nem tudja beilleszteni mindazt, amit az Újszövetség mond el Jézus Krisztusról, akkor azt egyszerűen elveti, vagy polemizálni kezd vele, ahogyan ezt például a csodákkal teszi.³² Ezen a téren Ravasz László gondolkodásában még nem beszélhetünk lényegi változásról az elkövetkezendő években. Az 1917-ben megjelenő *Látások könyve* kapcsán S. Szabó József még egy hasonló észrevételt fogalmaz meg:

³⁰ Veress Jenő: *Dr. Ravasz László: „Ez ama Jézus”*, 795.

³¹ Imre Lajos: *i. m.* 104.

³² „Az, ami bennünket Jézushoz von és amiért az embereket őhozzá akarjuk vezetni, az a *hit*, hogy ő az Atyával olyan viszonyban volt és van, aminőben egy halandó ember nem volt és nem lesz soha. Jézus Krisztus is, mint maga az Isten, [...] nem a tudás, hanem a mi hitünk tárgya; és a hitnek a normája az isteni kijelentés. És a kijelentés ezen Krisztusa és nem a szubjektív kritikák az örök *egész* evangélium, a bűnbocsánatnak, üdvösségnek, a mi istenifűségünknek és reménységünknek egyedüli fundamentuma.” Bilkei Pap István: *i. m.* 286.

„Nem a tant prédikálja tehát, hanem az életet. Itt tolul aztán előnkbe a kérdés, hogy mennyi ebből az örökkévaló evangélium és mennyi az emberi bölcsesség? Kétségkívül a filozófus Ravaszt is megcsalja néha a saját gondolata, amelyet hajlandó az isteni bölcsesség mezébe öltöztetni [...]»³³

Veress Jenő második kifogása az, hogy Ravasz László mellőzi prédikációiban „Jézusnak az egyetemes emberiség üdvtörténetében való jelentőségét”,³⁴ és éppen azt kéri számon Ravasz felfogásán, világnézetén, amit a klasszikus liberális teológia (vallástudomány) dolgozott ki alaposan. Ugyanis az egyetemes vallástörténet szerint Jézus Krisztus a világ vallásos fejlődésének csúcán áll. Vagyis ő a „legfőbb”, a megkerülhetetlen, de nemcsak a keresztyén, hanem az egyetemes kijelentés- és üdvtörténet szerint is. Ravasz László esetében tehát inkább a történeti Jézus-kép előtérbe helyezéséről beszélhetünk, ezzel azonban partikuláris Jézus-személyt rajzol meg, nem pedig az egyetemes üdvözítőt.

Imre Lajos már idézett tanulmánya szerint saját korának igehirdetési más hibákat is hordoznak, s emiatt nem hatékonyak. Az egyik hibájuk az, hogy túlságosan dogmatikusak (erkölcstani elveket prédikálnak); a másik pedig az, hogy teljesen figyelmen kívül hagyják az istentiszteleten megjelenő gyülekezetet. Tehát véleménye szerint gond van az igehirdetés tárgyával és módszerével is. Felvetéseiből egyértelműen visszaköszön az igehirdetésnek és a teológia művelésének múltja, amely a protestáns ortodoxia skolasztikus dogmatizmusa és a racionalizmus moralizálása következtében végül a teológia = vallástudomány klasszikus liberális „végállomásig” vitte az igehirdetést. Ezt az ortodoxia önkorrekciója, illetve a belmissziói pietizmus sem tudta ellensúlyozni. Ebből a helyzetből szükségszerűen kiutat kell keresni: az igehirdetés építő voltára kell nagy hangsúlyt fektetni. Imre Lajos úgy véli, a kivezetés folyamatát Erdélyben Molnár Albert gyakorlati teológiai tanár indította el, aki nem látott ellentétet a hit és tudomány között, stílusában pedig olyan művészi tökéletesség bontakozott ki, amelyet magyar prédikátor előtte még nem tudott felmutatni.³⁵

Ennek az igénynek felel meg Ravasz László homiletikai koncepciója is, aki nem epigonokat, utánzókat, hanem útítársakat, partnereket kíván bevonni az

³³ S. Szabó József: *Látások könyve. Beszédek, elmélkedések*. Írta: Ravasz László. Az Út kiadása. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, 1917. In: *Sárospataki Református Lapok* 14. (1918/18–19), (96–97) 96.

³⁴ Veress Jenő: *Dr. Ravasz László: „Ez ama Jézus”*, 795.

³⁵ Imre Lajos: *i. m.* 106.

igehirdetés megújulásának folyamatába.³⁶ Homiletikai szemináriumain együttgondolkodásra serkentette tanítványait, hogy további önálló, saját és eredeti gondolatok születhessenek, ugyanakkor a becsületes, őszinte kritikára is sarkallta őket saját magukkal és egymással szemben. Ennek értelmében az igehirdető egészséges önkritikája, amely nem csap át oktalan önmarcangolásba, nemcsak azért fontos, hogy készek legyünk saját hibáink belátására, hanem azért is, hogy őrködjünk teológiai álláspontunk helyessége felett.

Első prédikációs kötetében Ravasz László irodalmi idézeteket, művészettörténeti és filozófiai utalásokat még csak elvétve használ; a napi események, apróbb hírek argumentáció gyanánt szolgálnak, de ezek is ritkák, szemben a különféle történetekkel, amelyeket hol a bevezetőben, hol a prédikáció valamelyik részében alkalmaz, de az is előfordul, hogy egy beszédben két történetet is elmond, s ezeket néhol illusztrációként, máshol argumentációként építi be prédikációiba, amelyek közül hat sorolható ebbe a kategóriába.

A kötet egyetlen allegorizáló beszéde *A mi menedékhelyünk* (Józs 20,1–9) címet viseli. Ennek bevezető részében Ravasz László irodalmi példákkal bontja ki a vérbosszú kérdését, utalva Aiszkhülosz drámáira és Shakespeare *Hamlet, dán királyfi* című darabjára. Ennél azonban fontosabb az a teológiai üzenet, amelyet Krisztus keresztre feszítése kapcsán fogalmaz meg. Eszerint Krisztus haláláért minden ember vétkes, kivétel nélkül. Azok is, akik akkor még nem éltek, mivel az a végtelen sok bűn, amelyet Isten akarata ellen és saját maguk kárára követnek el, „Krisztus-gyilkossá” teszi őket. Ezért Krisztus keresztre feszítése nemcsak történelmi tény, hanem örökös folyamat. Krisztus keresztre feszítéséért tehát minden ember egyetemesen felelős. A bűn következményeképpen büntetésként járó halál közalgó veszedelmét egy történettel illusztrálja, amelyben a középkori kínzókamrák egyik eszközét írja le igen szemléletesen. Ehhez hasonló példák sorával a *Jézus megkísérlései* című prédikációjában is találkozunk. Beszédét a quattrocen- to idilli szentképeinek szóbeli újrafestésével kezdi, és két konkrét hírt is felhasznál mondánivalójának érzékeltetéséhez.³⁷ *A csodatévő kereszt* (Jn 3,14–15) című

³⁶ „[...] ha Ravasz László az ő szellemében kíván haladni, azok, akik már epedve várták ez új irány elméleti megalapozását és kidolgozását, s akik a Molnár Albert kidöltével már aggódtak a gyöngö csíra életéért, méltó örömmel láthatják biztosítva ennek tovább fejtését az ő kezében.” Imre Lajos: *i. m.* 106.

³⁷ „Évekkel ezelőtt egy huszártiszt orvul lelőtte az ezredesét. Mikor ezért halálra ítélték s a siralomházban megjelent előtte a papja a vallás igéjével, lázadva kiáltott fel: »Ha van Isten, miért engedte meg, hogy lelőjem azt az embert?« Lám, ez az ember is Istent hibáztatta, miért nem akadályozta meg külső csodával az ő szörnyű tettét.” Ravasz László: „*Ez ama Jézus*”, 36. „Nemrégiben nagy feltűnést keltő irat jelent meg: Az eladósodott Budapest. A szerző kimutatja

beszédében Dante képzeletéhez méltó képnek írja le a választott nép pusztai vándorlásának viszontagságait, *Az öröm (Lk 10,20)* című beszéd bevezetésében pedig Arthur Schopenhauer filozófiájának alapos ismerőjeként mond cáfolatot a pesszimista filozófiai felfogásra.

A Szentlélek ajándékai (ApCsel 2,1–12) című pünkösdi beszédében egy történetet mond el röviden, amelyet néhány évvel később a *Világító szívek (2Kor 4,6–11)* című prédikációjában ismét meg részletesebben, pontos nevekkal és a történet forrásának megnevezésével.³⁸ *A megfeszített Krisztus (1Kor 1,22–24)* című beszéd bevezetésében szintén egy kis történetet mond el, amelynek az a tanulsága, hogy az igazságot mindenki másképp értelmezi.³⁹ A Szentháromság vasárnapjára írt prédikációjába, amely *Az emlékezet (Mk 14,72)* címet kapta, két történetet is felvesz: az egyik szerint az ember sorsa hasonló a hegymászóéhoz, aki hatalmas küzdelmek árán, minden erejét megfeszítve jut el a hegycsúcsig, de onnan visszatekintve az eléje táruló panoráma kárpótolja minden sebért, sérülésért, fáradságért, amit a csúcs megmászása közben szerzett. A másikban az imádság fontosságára kívánja felhívni a figyelmet, amely az élet legdrámaibb helyzeteiben is segíteni

benne, hogy fővárosunk lakosainak legnagyobb része anyagi tekintetben rabszolga.” Uo. „*Ez ama Jézus*”, 41.

³⁸ „Élt Flórencben egy vitéz, durva és kegyetlen lovag: Rainero di Rainera – beszéli Lagerlöf Zelma egyik bűbájos legendájában. Ez a lovag egyszer megfogadta, hogy minden zsákmányából az első zsenget a flórenci Madonnának küldi haza. A keresztes hadakban bőven volt mit hazaküldeni. Mikor Bouilloni Gottfrid elfoglalta Jeruzsálemet, a vezér után ő hágott fel legelőször a falakra s ezért azt kapta jutalmul, hogy a szent sír lángjánál legelőbb ő gyűjthetja meg a maga gyertyáját. Könnyelműen, tréfa közben, megfogadja, hogy azt a lángot kioltatlanul hazaviszi. Elindul a fegyveres, vakmerő, véres kezű lovag, a föld első verekedője, haza a lánggal. Útközben rablók támadnak rá, ő karjához kap, de a láng kialvással fenyegeti, engedi tehát, hogy elsedjék fegyverét, lovát s kifosztva bocsássák tovább. Nyilvánvaló lesz, hogy csak mint alázatos, áldozatos, tűrő zarándok viheti tovább a lángot. Odalesz a gőgje, az egészsége, daliassága; nevetik, sajnálják, bántják, de ő mindent eltűr, csak megóvhassa a lángot. Mire hazaér mondhatatlan szenvedések között, egészen más ember lesz: a durva, önző, rablólovagból jámbor és szent életű zarándok. Igen, mert drágábbnak tartotta magánál a lángot.” Ravasz László: *Látások könyve. Beszédék, elmélkedések*. „Az Út” könyvtára. Adalékok az evangéliumi eszmények és a lelkipásztori gyakorlat szolgálatához. I. kötet. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Kolozsvár 1917, 185–190.

³⁹ „Van egy régi mese az igazságról. Valamelyik öreg bölcs elküldi három fiát, hogy keressék fel az Igazságot és nézzék meg, milyen. Hosszas távollét után hazatérnek a fiuk, hogy beszéljék el atyjuknak, mit láttak. – Az igazság olyan, mint a tenger – mondja a legidősebb fiú – nagy és mély. – Óh nem – folytatja a másik – az igazság égbeszökő, hófehér hegycsúcs: csillogó és megközelíthetetlen. – Az igazság fényed, mint a csillag, s az égről sugárzik alá, – vág a szavába a harmadik. – Azon egy igazságot hárman háromféleképpen láttak.” Ravasz László: „*Ez ama Jézus*”, 71.

tud.⁴⁰ Az *Egyedül (Jn 16,32)* című beszédben egy kegyes életű asszony alakját idézi meg, akit a feltámadáskor nagy csalódás ér, mert keresztyén életéből végig hiányzott a Krisztussal való személyes találkozás, amelyet hasztalan próbált kiváltani a sok szeretetszolgálattal. A történetben és tanulságában nem lehet nem észrevenni a hasonlóságot a Lk 10,38–42-ben leírtakkal, ahol Márta és a történetbeli kegyes asszony igyekezete mutat azonosságot.⁴¹ A kötet egyetlen, háromrészes prédikációsorozatának első darabjában, amely *A keresztyén ember útlevele. Az első lap (Mt 10,2–15)* címet kapta, egy régi szokást idéz fel: ha egy ország követe kiküldetésbe utazott valamilyen megbízatással, a király kézírásával és pecsétjével ellátott útlevelet állítottak ki részére, amely nemcsak szabad járást biztosított számára, hanem azt is jelezte, hogy kinek a nevében érkezik, és kit képvisel.⁴²

Advent kapcsán mindmáig aktuális és találó helyzetrajzzal indítja *Az alázat (Jn 1,19–23)* című prédikációját, amelyet éppen ezért érdemes itt idézni:

⁴⁰ „Ismeritek azt a megrázó költeményt, amely szerint a nyomorgó családapa egy iszonyú éjszakán öngyilkosságra szánja el magát, mert nem tudja elviselni a holnappal beköszöntő ínséget, gyermekeinek éhenhalását. Már kész az elhatározás és a fegyver is kezében van, csak éppen pár sort akar írni a feleségének. Papírlapot keres és szemé kisfia irkájára esik, amelyre lefekvés előtt kerek betűkkel másolta le esti imáját: »Én Istennem, reménységem, jó apámat tartsd meg nekem.« És a sötét szándékú apa kezéből kihullott a fegyver: zokogott és imádkozott. Látjátok atyámfiai, mindnyájunk lelkében van egy ilyen kis imádság, amely megőrizne minket minden bűntől, ha kellő időben eszünkbe jutna.” Ravasz László: „*Ez ama Jézus*”, (84–89) 87.

⁴¹ „Egy kedves legenda beszél arról a mintaszerű modern vallásos nőről, ki a feltámadás napján nyugodt biztonsággal, egész otthonosan lép az Úr elé abban a hiszemben, hogy ez őt jól ismeri. Ki vagy? kérdi az Úr. A szegény lélek megrémül: »Hát nem ismered Uram?« »Nem«, feleli az Úr. »Hát nem emlékszel-e Uram, rebegi a szerencsétlen asszonyi lélek, hogy én minden hétfőn a jótékony kötökében hímeztem a szegények javára; minden kedden a népkonyhán főztem; minden szerdán a gyermekmenhelyben voltam napos; minden csütörtökön az egyházi énekkarban, minden pénteken a nőegyletben, minden szombaton a vallásos estélyen, minden vasárnap a tévedt leányok védegyeletében működtem a te dolgaiddban?« »Lehet – feleli az Úr – mert amikor kerestelek, sohasem találtalak otthon.« (Rittelmeyer idézi Ösertől.)” Ravasz László: „*Ez ama Jézus*”, (116–123) 121.

⁴² „Régente szokás volt, hogy amikor egy fejedelem valamelyik hű szolgáját idegen országba küldött el egy bizonyos megbízással, útlevelet adott neki. Ebben a levélben meg volt írva, ki és milyen ember az a kiküldött; miféle megbízatásban kell eljárnia és kötelességévé tétetett mindenkinek, hogy úgy fogadja a követségben járó, mint aki magának a fejedelemnek képében jelenik meg. Ezt a levelet aztán a keblére kötötte az illető, és bármily veszedelmek között is megőrizte, mert csak ettől a levéltől várhatott hitelt szavainak és oltalmat életének. Az ilyen kiküldetésre rendszeren a legbátrabb embert választották ki, és nagy dicsőség volt, ha valakit ilyesmivel bízott meg a fejedelem. Dicsőséges, de nehéz dolog volt. Igen sokszor tenger veszedelemmel kellett megküzdenie a követnek, amíg az ellenséges országokon keresztül nagy küzdelmek között elvihette a megbízatást azokhoz az emberekhez, akik megértették és megfogadták az abban foglalt üzenetet.” Ravasz László: „*Ez ama Jézus*”, (127–131) 127.

„Ámha végig nézünk utcáinkon, úgy találjuk, hogy sohasem zúgott úgy vásári élet és az emberek sohasem törtettek úgy a pénz és a kenyér után, mint éppen ezekben a napokban. Mint a megbolydult méhraj, tolong, árad az embersokaság; az üzleti élet soha oly elevenen nem lüktetett, mint ma; a pénzt soha oly hevesen nem kéri és soha olyan nehezen nem adják, mint ma. Aki látni akarja, hogy mit jelent ez a szó: világi élet, nézze végig valamely nagyváros karácsony előtti napjait.”⁴³

A különféle történetek, apró életképek és a napi hírekre történő konkrét utalások arra engednek következtetni, hogy a beszédeket, amelyekben felleljük ezeket, inkább a teológiai fakultás falain kívül, az egyházi gyűlésektől távol, Kolozsváron vagy valamelyik kalotaszegi gyülekezetben mondta el, ahol ifjúkorától fogva szívesen látott igehirdető volt. Mindezek figyelembevételével a Ravasz László első prédikációs kötetét ért korabeli kritikák kevésbé tűnnek helytállóknak. Az ilyen típusú illusztrációk oldottabbá teszik a prédikációk teológiai szövegét, felépítésükben logikusak, nyelvezetükben egyszerűek, vagyis mindenki számára könnyen érthetőek. Ha figyelembe vesszük, hogy a szóban forgó kötet egyharmadát ilyen beszédek teszik ki, azt a kritikát, amely szerint e beszédek túlaradók, terhesek, már-már fárasztóak, nehezen tudjuk osztani. Ha ezt a kötetet folyamatosan olvassuk, akkor inkább az lesz az észrevételünk, hogy az egymás után következő beszédek szövegvilága nem egyenletes. Ez későbbi prédikációs kötetekben már nem mutatkozik meg ennyire szembetűnően.⁴⁴ Ennek az lehet a magyarázata, hogy hét év különféle prédikációi kerülnek egymás mellé; ez azonban még nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy kötetbe való szerkesztésük előtt Ravasz László tovább finomíthatta volna szövegüket a szépirodalmi igényességre való tekintettel.

A kötetet méltató személyek nem térnek ki arra a sajátosan protestáns teológiai kérdésre, amelyet Ravasz László többször megemlít prédikációiban. Többször szóba hozza az eleve elrendelést, ám csak egyszer tér ki rá részletesebben, amire érdemes odafigyelnünk. *A megfeszített Krisztus (1Kor 1,22–24)* című beszédében talán azért, hogy hallgatóságát, olvasóit ne riassza el e fogas témával, így fogalmaz:

„Kik a hivatalosak? – Az eleve elrendelés tanának mélységei felett járunk. Ah, ne komorodjék el arcotok: Isten mindenkit üdvözíteni akar. Ha e földön vannak is olyan lelkek, akik kárhozatban élnek, s voltak olyanok, akik kárhozatban haltak: hívő szemünk előtt föllebben az örökkévalóság kárpitja, s látjuk, mint dicsőíti meg e végtelen távlatban az Úr kegyelme minden gyermekét.”

⁴³ Ravasz László: „*Ez ama Jézus*”, 14.

⁴⁴ Az *Íme, én mindenedet megújítok* című beszédének bevezetésében például így fogalmaz: „Mi hát az, ami megújult, mi által újult meg és mi ennek a megújulásnak az eredménye?” Uo. 95.

Ravasz László az eleve elrendelés tanának mélységét itt sem tárja fel, hacsak nem annyiban, amennyiben arról a súlypontot ismételtelen elveszi, de az üdvösség–kárhozat ellentétében sem kíván semmi „negatívát” mondani, inkább azzal a pozitív, optimista hangvétellel nyugtatja meg az igehallgatókat, hogy Isten a végén úgyis mindenkit üdvözít. Ezzel azonban teret enged annak a spekulációnak, hogy mi értelme Isten akarata szerinti, hívő, erkölcsös becsületes életet élni. Mert ha a kárhozat csupán egy veszélytelen fogalom, akkor az ember földi életének semmi tétje nincs az üdvösség szempontjából. Az eleve elrendelés kérdésének ilyen módon történő tálalása inkább zavaró, mintsem tisztázó igehirdetői magatartás.

Az *Egyedül* (Jn 16,32) című prédikációban a Szentírás vallástörténeti megközelítéséből ad izelítőt, amikor az özönvízről szóló bibliai elbeszélést „Noé-mítosz”-nak nevezi, illetve ugyanebben a prédikációban a „szent nomád” jelzővel illeti Ábrahámot.

A prédikációs kötetbe felvett temetési beszédek egyugyanazon házaspár két tagjának, a férjnek és a feleségnek a búcsúztatója. Az egyik Gyarmathy Zsigmond egyházmegyei főgondnok temetésén hangzik el, a második pedig feleségének, Gyarmathy Zsigmondné írónőnek a sírjánál. Egyik beszédnek sincs textusa, és ezért igemagyarázatot nem találunk e beszédekben, a feltámadásba vetett hit vizsgáló gondolata pedig egyelőre hiányzik, inkább az a motívum figyelhető meg, amelyet Ravasz László későbbi temetési beszédei is csak megerősítenek: rövid, előszóban tíz percnél tovább nem tartó, irodalmi szintű nekrológot fogalmaz meg, amely magában foglalja az elhunyt élettörténetének főbb állomásait és rövid jellemrajzát, a hátramaradottakat pedig vallásos gondolatokkal vizsgálja. Az ilyen típusú temetési beszédek azonban azt feltételezik, hogy az elhunytat az igehirdető személyesen jól ismeri, illetve a család szűk körével behatóan egyeztet és további információkat gyűjt, hogy mondandója minél személyesebb tudjon lenni. A későbbiekben ígerészt választ temetési beszédeihez, de az igemagyarázat változatlanul hiányzik, s így a választott ígerések inkább mottóként értelmezhetők.⁴⁵

Ahogy arra már utaltam, a prédikációs kötet végén két esketési beszédet is olvashatunk. Az egyik, amelynek nincs textusa, családi alkalommal, dr. Ravasz Árpád főgimnáziumi tanár és Kassai Paula házasságkötése alkalmával hangzott el, a másik esetében nem sikerült kideríteni a házasulandók nevét. Míg az előbbi beszéd egy szabad vallásos elmélkedés az egymásra találásról, a közös örömről és boldogságról, addig az utóbbi a Róm 12,12-re alapozott igemagyarázat, igei útravaló a házasságra. Az örömteli pillanatokhoz pozitív, idealizáló gondolatok

⁴⁵ Bartha Tibor – Makkai László (szerk.): *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867–1918*. Studia et acta ecclesiastica V. Kiadja a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1983, 415.

és vidámságra felszólító szavak illenek, és e két beszéd kiválóan megfelel e kritériumoknak.

Ravasz László néhány prédikációjában, szám szerint hétben egy olyan szembe-tűnő vonást lehet felfedezni, amelyet a kötet méltatói nem említenek kritikáikban. Ez a római katolikus egyházzal szembeni polemikus hangvétel. A *Jákob álma* (1Mózes 28,10–19) című karácsonyi beszédének második felében III. Incze pápa és Assisi Ferenc alakját eleveníti fel hosszasan; *A csodatévő kereszt* (Jn 3,14–15) címűben úgy vélekedik, hogy a tantételekhez való ragaszkodás által a római katolikussá válás veszélye fenyeget, a sok kereszt pedig, amely ott van a templomok tornyain, az egyetemeken, az iskolákban, a házakban, a papi viseleten, a nyakláncokon, csak úgy tudja megszentelni az emberek életét, ha a szívekben is ott ragyog. *Az utolsó vacsora* című beszédében pedig így fogalmaz: „Hiába vagy Kálviné, a pápáé, Lutheré vagy Dávid Ferencé, ha nem vagy Krisztusé!”⁴⁶ A reformáció emlékünnepe elmondott beszédében, amely felett az *Íme, én mindeneket megújítok* cím áll, textusa pedig a Jel 21,5–7, azt mondja, hogy „az élő vizet” nem adhatja meg a bűnbocsátó cédula, sem a bűcsújáró hely vagy a ceremónia, hanem csakis Isten. A Máté evangéliumának 10. részéről írt háromrészes prédikációsorozat utolsó darabjában (*A keresztyén ember útlevele. Harmadik lap*) pedig a reformáció folytonossága mellett érvel:

„Ha a gyermek nem keresztyénibb, nem jobb, nem nemesebb az apjánál: az élet szívdobogása megáll. Ha nem vagyunk reformátusabbak a reformátoroknál, katolikusokká lettünk.”⁴⁷

A leghevesebben talán a *Jézus megkísérlései* (Mt 4,1–11) és a *Péter vallástétele* (Mt 16,13–20) című prédikációiban polemizál a római katolikus egyházzal. Az előbbiben azt fejt ki, hogy a középkorban a vallás olyan rendőri intézményként működött, amely kivétel nélkül mindenkit féken tartott – a fejedelmektől kezdve a vak tömegekig;⁴⁸ az utóbbiban pedig a Jézus Krisztus iránt tanúsítandó tiszteletet állítja szembe a pápai tekintélynek kijáró tisztelettel, az egyház történelmi múltját, a hagyományokat és dogmákat pedig kevesebbnek tekinti a személyes

⁴⁶ Ravasz László: „Ez ama Jézus”, 64.

⁴⁷ Uo. 138.

⁴⁸ „Ez az ősi, örök pogányság, amely minden vallásalakban felütötte a fejet és mindenütt theokráciára, samanizmusra vezetett. Profétizmus és törvényvallás, Péter és Simon mágus, protestantizmus és katolicizmus: íme ennek az örök harcnak világtörténelmi fordulói. A bűnbocsátó cédulákért fizetett dénárok, a Szent Antal fogadalmi fillérei, a csodatévő helyek gazdag jövedelmei mind azt bizonyítják, hogy az ember időtlen idők óta a Sátánnak adófizetője.” Uo. 41.

hitbizonyosságnál és az élő hitnél.⁴⁹ Azonban ezzel a polémikus hangvétellel nem saját korának katolikus egyházát támadja, hanem az egyház történelmi múltját, és így nem teljesen világos, hogy milyen szándék vezeti. Viszont ha már ragaszkodott a polémiahoz, találhatott volna olyan 20. század eleji, római katolikus–protestáns kapcsolatokat érintő kérdést, amelyre reflektálhatott volna. Ilyennel azonban nem hozakodik elő. Az igehirdető szempontjából valamivel könnyebb is úgy kritikát megfogalmazni, ha azokat a kritizált, historióailag közismert és mármár triviális hibáit sorolja fel, amelyeket előtte már sokan felemlgettek, s amelyek mintegy garantálják a kritikus igazát.

* * *

Ravasz László első köteteről azt állapíthatjuk meg, hogy a prédikációk szövegvilága eklektikus válogatás eredménye: vázlatok, teljesen kidolgozott beszédek és elmélkedések gyűjteménye. Egyes beszédek olyan homogén, elsősorban magasan művelt, a modern tudományos gondolkodással szimpatizáló vagy éppen azt művelő és a prédikációtól szépirodalmi igényességet elváró igehallgató közönséghez szólnak, akiket a modern teológia hangján kíván megszólítani. Ebben a közegben céltévesztést jelentett volna dogmákra, abszolutizált hitcikkelyekre és

⁴⁹ „De én is mondom neked, hogy te Péter vagy s ezen a kősziklán építem fel az én anyaszentegyházamat és a pokol kapui sem vesznek rajta diadalmat.» A római katolikus egyház nagyon szeret erre az ígére hivatkozni, mikor bizonyítani akarja a maga egyedül üdvözítő, isteni mivoltát. A Szent Péter-templom arany kupolájának szegélyén ez a büszke felírás ékeskedik. Pedig az, hogy Péter lett volna az első római püspök, ma már csak együgyű legenda, de nem történelmi tény. S még ha az is lett volna, akkor is az a pápa lenne-e a kőszikla, akinek világi hatalmát a gyémánt tiara jelképezi, akinek ragyogóbb udvartartása van, mint bármelyik fejedeleme; akinek pazar gazdagságát több és nagyobb tömegnyomor, akinek hatalmát sokkal nagyobb szolgaság fizeti meg, mint akármely keleti kényúr hatalmát és gazdagságát? Csakugyan ő lenne-e a kőszikla, akin Jézus felépíti az ő anyaszentegyházát? Itt nem Péterről, a személyről van szó, hanem lelkének valami különös, másokkal is közös vonásáról. Hiszen a 23. versben Jézus így szól Péterhez: »Távozz tőlem Sátán, bántásomra vagy énnékem.« Miért nem dicsekszik ezzel is a katolikus egyház, miért nem vési fel ezt a Szent Péter-templom kupolájára – pedig volna még hely rá bőven!? – Itt nem Péterről, az emberről van szó mint jogi személyről, hanem a Péter lelkének hittapasztalatáról, amellyel a Mester szegény, egyszerű, emberi külsejében meglátta és felismerte az elrejtett nagyságot, az isteni dicsőséget. Tehát élő lelkek személyes hitbizonyosságán épül fel a keresztyén egyház és nem hagyományokon, külső történelmen, tekintélyen, átszármazó jogrenden. Minden léleknek Péternek, kősziklának kell lennie, mert anyaszentegyház ott van, ahol a lelkek a Krisztusba kapcsolódnak. A mi lelkünknek eme, a Krisztussal való közössége a legerősebb fundamentum. Tekintélyek lejárnak, dogmák elavulnak, hatalmi erőszak meggyengül, s mindaz, ami erre épült, ösz-szeomlik: ámha az én lelkem a Krisztusban él, támadhat ellene ezer tagadás, rátörhet a világ minden ostroma, – erőtlennül zúgnak el mellette, mint a viharok a kősziklák felett. Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk?» Ravasz László: „*Ez ama Jézus*”, 150–151.

konfessziókra hivatkozni. Akkor még úgy vélte, hogy a belmissziói pietizmus gondolatiságára nincs igény, kritikusai pedig egyetértünk abban, hogy teológiai felfogása még egyoldalúságon alapul, amely szerint csak az a helyes irány az igehirdetésben, amelyet ő vall.

„[...] csak azzal az objektív igazsággal tudunk építően prédikálni, amely a mi autonóm egyéniségünkön át, mint egyszersmind szubjektív igazság árad a hallgatók felé. De téved Dr. Ravasz, midőn az ő vallásos tapasztalatait mint egyedül leheteket állítja elének, midőn azt hiszi, és azt hirdeti, hogy a megtérés, illetve újjászületés, megszentelődés csak az ő filozófikus-theologikus álláspontjából kifolyó kategóriák szerint történhetik.”⁵⁰

Bilkei Pap István részben igazat ad Ravasznak, azonban jól ráérez arra a tévedésre, amely szerint Ravasz László az objektív igazságot a szubjektív igazsággal cseréli fel. Könnyen lehet, hogy ezzel megfelel építő céljának, amelyet gyakran hangsúlyoz, és így ki tudja elégíteni hallgatói, illetve olvasói igényeit, ezzel azonban inkább a gyülekezet vélt vagy valós igényeinek kíván megfelelni, mintsem őket megfeleltetni az ige elvárásainak. Ha ez a mérce, akkor prédikációi a gyülekezetszerűség kritériumainak teljesen eleget tesznek. Egyelőre ugyanis nem sikerül az igehirdetésben szintézisbe hozni az ige teljes tanítását a gyülekezettel, és ez azt eredményezi, hogy amennyiben választani kell, akkor inkább kitér a „kényesebb” gondolatok elől, és csak annyit és csak úgy ad elő, ahogyan meg van győződve, hogy azt a gyülekezet teljes mértékben el tudja fogadni.

Ravasz László első prédikációs kötetének erénye s egyben prédikációtörténeti jelentősége a kritikára történő felhívás. Ez a kritika nem is marad el, mert kritikusai rámutatnak beszédeinek jó néhány hiányosságára. Mindez tanulságul szolgál számára, de a prédikációk kiértékelésén túl jelentőséggel bír az az állásfoglalása, hogy egy igehirdetést is lehet, szabad kritizálni. Ezzel ugyanis sikerül bevonna olvasóit az ige hirdetésébe, amely nemcsak odafigyelést feltételez és igényel, hanem megadja a lehetőséget arra, hogy a hallgató, illetve olvasó a szöveggel kommunikáljon, a szövegen keresztül pedig az igehirdetővel, s amennyiben valamit nem ért, kérdéseket fogalmazzon meg, vagy azt is tudja elmondani, hogy valamivel nem ért egyet.

Ez azt is jelenti, hogy az igehirdetés nemcsak Isten szava, de emberi szó is; hogy az igehirdetésben nemcsak Isten van jelen, hanem az ember is mint igehirdető és igehallgató, illetve igeolvasó. Az igehirdető és a címzettek közötti kommunikáció egyik formája a kritika, amelyet az igehirdetőnek el kell fogadnia, ez viszont megelőlegezett bizalmat is jelent az olvasó felé, amennyiben vélemé-

⁵⁰ Bilkei Pap István: *i. m.* 286.

nyét, kritikáját, kérdéseit, egyetértését vagy egyet nem értését tudja megalapozot-
tan elmondani. Ennek feltételei a hitéletben való jártasság, az igeismeret, de helye
van a szubjektív nézőpontnak is, hiszen nemcsak az igehirdető, hanem az igehall-
gató is szubjektum. Amennyiben az igehirdetés értékelése a kölcsönös tisztelet,
szeretet és bizalom jegyében valósul meg, nincs ok arra, hogy ebből ne legyen
épülés mind az igehirdető, mind az igehallgató számára. Az épülés pedig Ravasz
László homiletikai felfogásának egyik kulcskifejezése.

Felhasznált irodalom

- Bartha Tibor – Makkai László (szerk.): *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867–1918*. Studia et acta ecclesiastica V. Kiadja a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1983, 415.
- Bilkei Pap István: „Ez ama Jézus.” In: *Theológiai Szaklap* 8. (1910/4), 282–287.
- Imre Lajos: „Ez ama Jézus”. Egyházi beszédek, elmélkedések. Írta: Dr. Ravasz László, a Kolozsvári Református Theológiai Fakultás professzora. Kolozsvár, Stein János Magyar Királyi Egyetemi Könyvkereskedése, Stief Jenő és társa könyvnyomdai műintézete, 1910. 165 old. In: *Református Szemle* 4. (1911/4), (103–107); (1911/8), (120–123); (1911/11), (172–174).
- Kulcsár Árpád: Ravasz László teológiai tanárrá választása; tanári, nevelői, mentori munkája tanítványai visszaemlékezéseiben. In: *Teológiai Fórum* 15. (2021/2), 161–185.
- Kulcsár Árpád: Viszonyulások és viszonyítások. Ravasz László ifjúkori vallástudományi írásai. In: *Református Szemle* 113. (2020/6), 588–615.
- Makkai Sándor: Ravasz László igehirdetői útja. In: *És lőn világosság. Emlékkönyv Ravasz László hatvanadik életéve és Dunamelléki püspökségének huszadik évfordulója alkalmából*. Írták tanítványai és munkatársai. Franklin-Társulat, Budapest 1941, 9–58.
- Ravasz László, Dr. Joó Sándor és Cseri Kálmán prédikációinak gyűjteménye*. In: *Lelkész.com*. <https://lelkesz.com/predikatorok> (2022. jún. 15.).
- Ravasz László: A drágagyöngy (Ifjúsági istentiszteletre, Mt 13,45–46). In: *Református Szemle* 3. (1910/36), 565–568.
- Ravasz László: A kánai menyegző jele (Jn 2,1–11) [vázlat]. In: *Református Szemle* 3. (1910/6), 85–86.
- Ravasz László: A megdicsőülés (Bibliamagyarázat, Mt 17,1–8). In: *Református Szemle* 2. (1909/47), 770–774.
- Ravasz László: A megfeszített Krisztus (1Kor 1,22–24). In: Péter Károly ifj. (szerk.): *Református Prédikátori Tár*. Becsek D. Fia Könyvnyomdája, Székelyudvarhely 1907, 46–52.
- Ravasz László: A mi menedékhelyünk (Józs 20,1–9). In: *Református Szemle* 1. (1908/19), 293–295.

- Ravasz László: A nyugalom (Mt 11,28–30). In: *Református Szemle* 3. (1910/10), 149.
- Ravasz László: A siralmak völgye (Zsolt 84,6–7). In: *Református Szemle* 1. (1908/1), 2.
- Ravasz László: Az emlékezet (Mk 14,72). In: *Protestáns Szemle* 29. (1917/4–5), 225–230.
- Ravasz László: Az öröm (Lk 10,20). In: *Református Szemle* 1. (1908/20), 313–215.
- Ravasz László: Buddha és Jézus. In: *Erdélyi Protestáns Lap* 8. (1905/1), 6–7; (1905/2), 13–14; (1905/3), 23–25.
- Ravasz László: Egyedül (Jn 16,32). In: *Református Szemle* 1. (1908/13), 193–195.
- Ravasz László: Esketési beszéd. In: Péter Károly ifj. (szerk.): *Református Prédikátori Tár*. Becsek D. Fia Könyvnyomdája, Székelyudvarhely 1907, 127–130.
- Ravasz László: „Ez ama Jézus”. *Egyházi beszédek, elmélkedések*. Stein János M. Kir. Egyetemi Könyvkereskedése, Kolozsvár 1910.
- Ravasz László: Hágár (1Móz 21,14–19) [bibliamagyarázat]. In: *Református Szemle* 1. (1908/36), 605–608.
- Ravasz László: Íme, én mindeneket megújítok. (Reformációra, Jel 21,5–7). In: *Református Szemle* 1. (1908/43), 731–733.
- Ravasz László: Jézus küldetése (vázlat) (Lk 4,16–21). In: *Református Szemle* 1. (1908/6), 81–82.
- Ravasz László: Jézus megkísérlései (Mt 4,1–11). In: *Református Szemle* 1. (1908/3), 34–35; (1908/4), 49–50; (1908/5), 65–66.
- Ravasz László: *Látások könyve. beszédek, elmélkedések*. „Az Út” könyvtára. Adalékok az evangéliumi eszmények és a lelkipásztori gyakorlat szolgálatához. I. kötet. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Kolozsvár 1917, 185–190.
- Ravasz László: *Magamról*. Theologia önéletrajzokban I. Coetus-sorozat. Coetus Theologorum, Debrecen 1944, 21–22.
- Ravasz László: Mária Magdolna (Mk 16,1–6) [húsvéti elmélkedés]. In: *Református Szemle* 1. (1908/15), 229–231.
- Ravasz László: Megújulás (Zsolt 51,12). In: Péter Károly ifj. (szerk.): *Református Prédikátori Tár*. Becsek D. Fia Könyvnyomdája, Székelyudvarhely 1907, 97–104.
- Ravasz László: Pál (ApCsel 9,1–9). In: *Református Szemle* 1. (1908/25), 425–426.
- Ravasz László: Péter (Mk 14,66–72). In: *Református Szemle* 3. (1910/9), 133–135.
- Ravasz László: Zákeus (Lk 19,1–10). In: *Református Szemle* 3. (1910/5), 69–71.
- S. Szabó József: *Látások könyve. Beszédek, elmélkedések*. Írta: Ravasz László. Az Út kiadása. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, 1917. In: *Sárospataki Református Lapok* 14. (1918/18–19), 96–97.
- Szóts Farkas: Dr. Ravasz László: „Ez ama Jézus”. *Egyházi beszédek, elmélkedések*. Stein János, Kolozsvár 1910. In: *Protestáns Szemle* 22. (1910/8), 551–554.
- Veress Ernő: *Református Prédikátori Tár* I. (szerk. ifj. Péter Károly). Székelyudvarhely, 1907. [Könyvismertetés.] In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 51. (1908/2), 23–24; (1908/4), 54–56; (1908/5), 68–69; (1908/6), 83–84.

Veress Jenő: Dr. Ravasz László: „Ez ama Jézus”. Egyházi beszédek, elmélkedések. Stein János M. Kir. Egyetemi Könyvkereskedése, Kolozsvár 1910. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 80. (1910/50), 794–795.

* * *

In this paper I examine the first collection of sermons of László Ravasz, published by him between 1903–1910 in several journals, such as the *Református Szemle*, the *Protestáns Prédikátori Társ*, the *Protestáns Szemle*, and later in his book entitled *Ez ama Jézus*. These sermons stage the first steps of Ravasz in the field of homiletics and preaching, being influenced and inspired by well-known Western European preachers, as well as his Transylvanian mentors. His preaching from this period testifies to the influence of liberal theology, but he also brings in new and original perspectives into the content, structure and style, furnishing some long-term perspectives for the Hungarian Reformed preaching.

Keywords: homiletics, preaching, liberal theology, László Ravasz.